

ДЕМОКРАТИЧНА ШКОЛА

практичний посібник

Всеукраїнська програма освіти для демократичного громадянства

ЗМІСТ

Вступ	3
Виклики для демократії та роль школи	4
Компетентності для життя у демократичному суспільстві	4
Принципи демократичної школи	6
Загальношкільний підхід до демократичного громадянського виховання	8
Напрямки демократичного розвитку школи	10
Інструмент демократичного розвитку: для чого і як?	11
Додатки	14
Додаток 1: Інструмент демократичного розвитку школи	14
Додаток 2: План дій з демократичного розвитку школи	29
Додаток 3: Поради для шкіл щодо практичних дій із демократичного розвитку	30
Додаток 4: «Добрі практики» — для чого і як писати про свої успіхи	34

Практичний посібник «Демократична школа» містить методичні рекомендації щодо демократичного розвитку школи, розроблені у рамках реалізації Всеукраїнської програми освіти для демократичного громадянства «Демократична школа», і призначений для директорів та заступників директорів шкіл, вчителів, батьків, інших зацікавлених сторін.

Над публікацією працювали: Мажена Рафальська, Андрій Донець, Марта Мельникевич-Чорна, Ірина Сабор, Христина Чушак.

Наукові редактори: Мирослава Товкало (Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти), Тетяна Філіпенко (Гімназія м. Курахово).

Загальна редакція: Олена Шинаровська.

Особлива подяка: Раїса Євтушенко, Оксана Коваленко (Міністерство освіти і науки України); Олена Арутюнян, Ірина Боднар, Ольга Боярчук, Андрій Вишняк, Наталія Герасим, Лілія Гонюкова, Людмила Дух, Андрій Залужний, Катерина Зезюліна, Наталя Кідалова, Анатолій Ковтонюк, Наталія Крат, Галина Ломакіна, Наталія Маркусь, Тетяна Мелещенко, Андрій Мельник, Людмила Микитюк, Світлана Ніколаєнко, Олег Овчаренко, Світлана Овчаренко, Віталій Півторак, Оксана Полівчак, Світлана Присяжнюк, Ірина Рибак, Ярина Сухецька, Ірина Целухіна, (тренери-консультанти Програми «Демократична школа»).

Дизайн: Оксана Васьків-Кукул.

© Європейський центр імені Вергеланда, 2017

ВСТУП

Поглиблення і збереження демократії в Європі та світі великою мірою залежить від якісної громадянської освіти й освіти з прав людини. Рада Європи уже багато років пропагує розвиток культури демократії і прав людини у школі, розробляючи чіткі рекомендації щодо того, яким чином школа має готувати громадянина до участі у демократичних процесах в державі та успішної самореалізації у сучасному світі.

Для України відповідь на запитання «що таке демократична школа» - це ще й бачення того, якими мають бути демократичні реформи в шкільній освіті. Адже реальна шкільна автономія, педагогіка партнерства, дитиноцентризм, задекларовані у Концепції нової української школи, реалізуються насамперед через практичне втілення цінностей демократії та прав людини у навчально-виховний процес, організацію діяльності школи та управління нею.

Ця публікація містить методичні рекомендації щодо демократичного розвитку школи, розроблені у рамках реалізації Всеукраїнської програми освіти для демократичного громадянства «Демократична школа». Упродовж першого року роботи в українських школах і громадах міжнародні та українські експерти, а також тренери-консультанти Програми створили представлений тут інноваційний Інструмент демократичного розвитку школи. Інструмент базується на рекомендаціях Ради Європи та спрямований на практичну реалізацію положень Концепції нової української школи, нещодавно ухваленої українським урядом. Апробація Інструменту триває.

Сподіваємося, що ця публікація стане корисним порадником як для шкіл-учасниць Програми, так і для шкіл, які хочуть поглиблювати демократичну культуру в своєму навчальному закладі самотужки.

Сьогодні школа повинна допомагати учням вчитися, як керувати власним життям, критично мислити, працювати в команді й брати на себе відповідальність — розвивати навички необхідні для життя у демократичному суспільстві.

— Ана Перона-Ф'ельдстад,
виконавчий директор
Європейського центру
ім. Вергеланда

Рада Європи розвиває концепцію освіти ОДГ/ОПЛ з 1997 року. Основні принципи та підходи ОДГ/ОПЛ викладені у Хартії з освіти для демократичного громадянства та прав людини, ухваленій Радою Європи 2010 року.

ВИКЛИКИ ДЛЯ ДЕМОКРАТІЇ ТА РОЛЬ ШКОЛИ

Сучасна школа – це щось значно більше, ніж традиційна передача знань. Школа відіграє ключову роль у вихованні громадян, які мають бути готові до життя у демократичному суспільстві і до конструктивної взаємодії з іншими. Адже саме в школі кожен отримує перший досвід (су) спільного життя, тож вкрай важливо, щоб цей досвід формував активну громадянську позицію.

Зростання дискримінації і нетерпимості в суспільстві, збільшення випадків порушення прав людини, спад громадянської активності свідчать про кризу демократії в Європі та в Україні зокрема. Ці виклики актуалізують необхідність вивчати та щоденно практикувати демократичні принципи і повагу до універсальних прав людини, починаючи зі шкільної лави.

КОМПЕТЕНТНОСТІ ДЛЯ ЖИТТЯ У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Щоб знайти відповідь на запитання “Яка освіта нам потрібна?” спитаймо себе: “А у якому суспільстві ми хочемо жити?”

Eugenio Tironi: El sueño chileno (2005)

Демократичним відносинам та повазі до прав людини складно навчити лише через вивчення основ державної політики, економіки та права. Повага до людської гідності, рівність і партнерство - це насамперед цінності, якими ми керуємося у стосунках з іншими. Щоб демократичні засади працювали у суспільстві, у школі також важливо розвивати практичні навички співпраці, демократичної участі, критичного мислення. Крім того, важливо пропагувати й відповідні норми поведінки, демократичний стиль життя, демократичну культуру.

Соціальні та громадянські компетентності — це усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів.

Концепція

«Нова українська школа»,
2016

Рада Європи сприяє формуванню демократичних компетентностей — цінностей, ставлень, вмінь, знання та їхнього критичного розуміння — через програми у сфері освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини (скорочено — ОДГ/ОПЛ).

Освіта для демократичного громадянства й освіта з прав людини покликані навчити, як жити разом, поважаючи одне одного у багатоманітному демократичному суспільстві, знати і розуміти свої права та брати активну участь у прийнятті рішень, які нас стосуються.

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА І ПРАВ ЛЮДИНИ – ЦЕ:	
Навчання ПРО права людини і демократію	Допомагає зрозуміти наші права і принципи демократії
Навчання ДЛЯ дотримання прав людини і принципів демократії	Допомагає реалізувати наші права і принципи на практиці, захистити права у разі порушення
Навчання ЧЕРЕЗ	Допомагає досягнути наші права і принципи демократії через власний досвід

«Хартія для всіх», Рада Європи

Усе більше держав світу визнають, що демократичні компетентності — ключові результати навчання у школі. Україна — не виняток. Концепція нової української школи пропонує розвивати компетентності для життя у суспільстві й державі й задля цього оновити зміст освіти, поглибити автономію школи та вчителя.

Рада Європи розробила Рамки компетентностей для культури демократії, які визначають набір 20 цінностей, ставлень, вмінь та знань, необхідних для громадян у демократичному суспільстві. Ці компетентності можна розвивати за допомогою освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини:

ДЕМОКРАТИЧНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Цінності:

- Повага до людської гідності та прав людини
- Визнання цінності культурного багатоманіття
- Визнання цінності демократії, справедливості, рівності і верховенства права

Ставлення:

- Відкритість до інших культур, переконань та світогляду інших людей
- Повага
- Громадянська свідомість
- Відповідальність
- Впевненість у собі
- Прийняття невизначеності

Навички та вміння:

- Навички автономного навчання
- Аналітичне і критичне мислення
- Вміння слухати та спостерігати
- Емпатія
- Гнучкість та вміння адаптуватися
- Лінгвістичні, комунікативні навички та багатомовність
- Навички співпраці
- Навички вирішення конфліктів

Знання та їх критичне розуміння

- Знання самого себе та критична самооцінка
- Знання та критичне розуміння мови і особливостей спілкування
- Знання та критичне розуміння світу: політики, права, прав людини, культури, релігії, історії, ЗМІ, економіки тощо

ПРИНЦИПИ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ШКОЛИ

Якою повинна бути школа, що сприяє формуванню демократичних громадянських компетентностей? З положень Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини та міжнародних документів про права людини можна виділити ряд основних принципів, на які мала б опиратися демократична школа:

ДЕМОКРАТИЧНІ ПРИНЦИПИ У ШКОЛІ:

Демократична участь

Різноманіття як цінність

Рівність можливостей

Повага до людської гідності

Мирне співіснування

Демократична школа – це не ідеальна школа, де немає жодних проблем. Це школа, де всі суб'єкти шкільного життя слухають і поважають один одного, а всі важливі рішення обговорюються і приймаються усіма сторонами, яких ці рішення стосуються. Це школа, у якій не бояться говорити про виклики та труднощі, а разом шукають шляхи виходу з проблематичних ситуацій. Це школа, у якій за жодних обставин не забувають демократичні принципи і не нехтують ними.

При цьому важливо пам'ятати, що демократія – це насамперед процес, а не результат. Проведення низки окремих заходів не може забезпечити міцнішої демократії. Школі варто постійно намагатися покращити якість відносин між усіма учасниками навчально-виховного процесу. При цьому, якщо ми прагнемо зробити школу більш демократичною, нам потрібно багато часу й готовність змінюватися. Також школа має бути готовою, що у цьому неспинному процесі будуть траплятися помилки, й не боятися цього.

Загальношкільний підхід до розвитку демократичних громадянських компетентностей реалізується через спільні зусилля всіх учасників навчально-виховного процесу, спрямовані на комплексне вивчення та практику демократичних принципів і поваги до прав людини у всіх сферах шкільного життя.

Стратегія розвитку Європейського центру ім. Вергеланда, 2016

ДЕМОКРАТИЧНЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ: ЗАГАЛЬНОШКІЛЬНИЙ ПІДХІД

Досвід показує, що розвиток демократичних компетентностей у школі буде максимально ефективним тоді, коли це стане завданням не лише окремих предметів, а усіх сфер шкільного життя, коли увесь навчально-виховний процес буде базуватися на цінностях прав людини, демократичній участі, рівності та партнерстві. Адже як зміст та методи навчання, так і виховна робота, участь у громадському житті та шкільному врядуванні впливають на становлення нас як громадян.

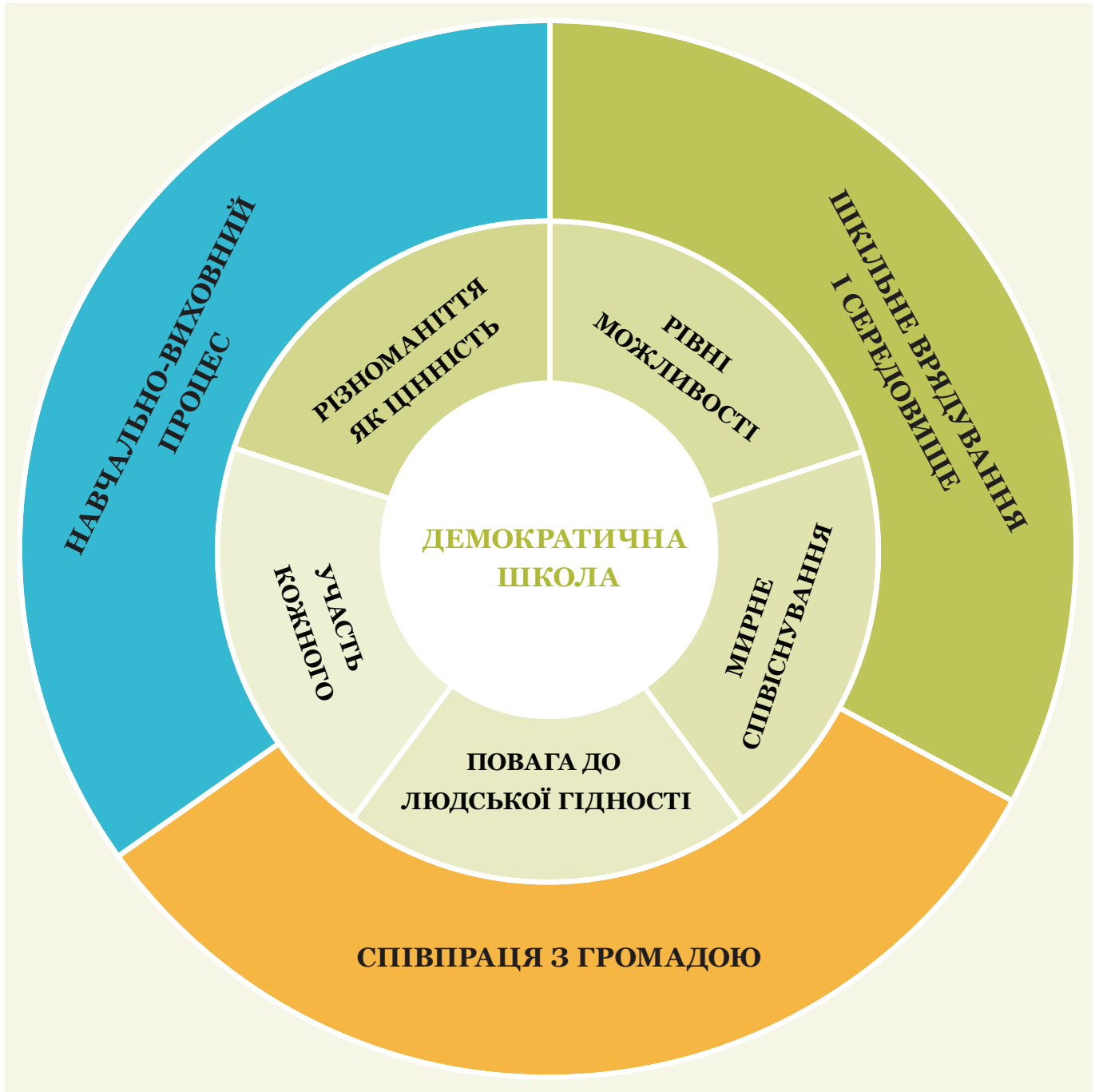
Відтак, знання, вміння, ставлення та цінності для демократичного громадянства найкраще опанувати через загальношкільний підхід: збалансований комплекс освітніх заходів «для», «про» та «через» демократію і права людини – у рамках навчально-виховного процесу, сприятливого шкільного середовища, побудованого на засадах поваги до людської гідності, прав людини та демократії, через можливості для рівної участі у шкільному врядуванні, розвитку навиків демократичної участі під час реалізації позакласних заходів та у спільних з місцевою громадою проектах.

Крім того, навчання демократії в навчальному закладі вимагає взаємодії усіх зацікавлених сторін – від учнів, вчителів, шкільної адміністрації та викладачів до місцевої влади та інших представників громади – у різних сферах діяльності школи.

Без щоденної практики колегіального прийняття рішень, участі у діяльності органів самоврядування, розробки правил і процедур реагування у випадку дискримінації – наприклад, булінгу та мобінгу в школі, демократія та права людини перетворюються на порожні гасла. Особистий практичний досвід реальної демократії в школі – запорука виховання свідомих громадян і поглиблення культури демократії у суспільстві в цілому.

Тому формування демократичних компетентностей у школі тісно пов'язане з демократичним розвитком самого навчального закладу. Школам важливо розвиватися і створювати сприятливе середовище для вивчення демократії.

НАПРЯМКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ ШКОЛИ

Щоб визначити, у яких напрямках може розвиватися школа, яка прагне стати більш демократичною, ми виділили три сфери демократичних змін: це навчання демократії і прав людини у рамках навчально-виховного процесу, розбудова демократичного середовища та врядування у школі, а також налагодження партнерства з місцевою громадою і батьками. У кожній сфері ми спробували окреслити демократичні стандарти, які сигналізують про культуру демократії і прав людини у школі та можуть слугувати орієнтиром для демократичного розвитку навчального закладу.

НАПРЯМКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ ШКОЛИ сфери демократичних змін і стандарти

ДЕМОКРАТІЯ І ПРАВА ЛЮДИНИ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

- Школа інтегрувала підходи освіти для демократичного громадянства і прав людини у навчальну програму
- Позакласна робота направлена на вивчення і пропагування демократії і поваги до прав людини
- У школі застосовуються демократичні методи навчання

ДЕМОКРАТИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ І ДЕМОКРАТИЧНЕ ВРЯДУВАННЯ

- Шкільне середовище і тип врядування в школі є демократичними
- Відносини у школі відображають принципи демократії та повагу до прав людини
- Конфлікти вирішуються мирним шляхом із залученням усіх сторін

ДЕМОКРАТИЧНА ШКОЛА

ПАРТНЕРСТВО З БАТЬКАМИ І МІСЦЕВОЮ ГРОМАДОЮ

- Представники школи беруть участь у громадському житті
- Встановлені партнерства з місцевою адміністрацією, організаціями у місцевій громаді

Усі ці виміри взаємопов'язані. Зміни в одній зі сфер неминуче тягнуть за собою зміни в інших. Так, скажімо, демократизація процесу прийняття рішень у школі покращує відносини з батьками та громадою, а вивчення прав людини в рамках окремих предметів допомагає усім учасникам навчально-виховного процесу усвідомити свої права та обов'язки. Демократична школа знає, як залучати партнерів у громаді, і успішно це робить, а учні, які розуміють, що таке демократія і мають навички самоорганізації, можуть по-справжньому брати участь у житті місцевої громади.

Інструмент створений для того, щоб допомогти школі:

- *вивчити та описати ситуацію в школі, ідентифікувати як досягнення, так і проблеми та виклики, обговорюючи їх відкрито;*
- *визначити можливі напрямки розвитку;*
- *здійснювати моніторинг та оцінку досягнутих змін;*
- *сприяти усталенню демократичних практик у школах.*

ІНСТРУМЕНТ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ: ДЛЯ ЧОГО І ЯК?

Щоб перенести роботу із демократизації школи у практичну площину, експерти та тренери Програми розробили Інструмент демократичного розвитку школи. За основу документу взято положення Європейської конвенції з прав людини, Конвенції про права дитини, Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини, Рамок компетентностей для демократичної культури, розроблених Радою Європи, Європейської хартії про участь молоді в місцевому та регіональному житті та інших рекомендацій у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини.

Відтак, Інструмент визначає 26 демократичних стандартів у трьох основних напрямках: розвиток демократичного шкільного середовища та демократичного процесу врядування у школі, включення освіти для демократичного громадянства і прав людини в навчально-виховний процес, усталення партнерських зв'язків із громадою.

Цей Інструмент багатофункціональний. Він слугує основою для самооцінки шкіл, водночас пропонує напрямки для подальшого демократичного розвитку й допомагає моніторити рух школи у напрямку розвитку культури демократії. Він динамічний та гнучкий, його можна використовувати декілька років поспіль, працювати почергово над визначеними сферами чи стандартами (адже вони взаємопов'язані).

Дуже важливо для процесу роботи з Інструментом те, що дослідження, проведене на його основі, спрямоване не на зовнішню оцінку, а на самопізнання та розвиток і підтримує процеси трансформації навчального закладу.

Отож, як запровадити демократичні зміни у вашій школі за допомогою Інструменту? Пропонуємо вам сім практичних кроків.

ПРАКТИЧНІ КРОКИ ІЗ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ ШКОЛИ:

Крок 1	Знайти однодумців і сформувати ініціативну групу Відповідно до загальношкільного підходу, у групі мають бути представлені учителі, учні, шкільна адміністрація, батьки, громада. Варто пам'ятати, що чим більша група, тим складніше проходитиме обговорення. З нашого досвіду, оптимальною є група з 12-16 осіб, але працювали з Інструментом і групи з 30 осіб. Ключовою для успішної роботи з демократизації школи є мотивація і активна участь керівництва, зокрема, директора школи.
Крок 2	Провести самооцінку школи за допомогою Інструменту та за участі представників усіх учасників навчально-виховного процесу (див. Додаток 1) У Програмі «Демократична школа» зустріч фасилітує тренер-консультант. Якщо школа вирішує зробити це самостійно, варто подумати про незаангажовану особу, бажано – з навиками фасилітації, яка провела б цю зустріч. В Інструменті запропоновано перелік запитань, які ми рекомендуємо обговорити в колі присутніх осіб, після чого уважно прочитати рівні виконання стандарту й консенсусом вирішити, на якому рівні перебуває школа. Важливо зарезервувати декілька годин на цю роботу (або ж зустрітися декілька разів).
Крок 3	Запланувати дії (проекти) для демократичних змін у школі (див. Додатки 2, 3) Після обговорення всіх стандартів, пропонуємо ініціативній групі визначити час наступної зустрічі, під час якої вирішити, за якими напрямками школа почне працювати найперше. Ми рекомендуємо починати працю з 3-5 стандартами й визначитися, з якого на який рівень ви хочете перейти. Як це зробити? У додатку до цієї публікації міститься формуляр Плану дій, який ми використовуємо в нашій Програмі для планування змін упродовж навчального року. Варто пам'ятати, що ми не плануємо дії заради дій, а обговорюємо, чого саме хочемо досягнути, потім вирішуємо, яким чином і за який час ми можемо це зробити. Дуже важливо, щоби школа сама розробила заходи з демократичного розвитку, виходячи з власних потреб та ресурсів, а не копіювала чужий досвід. Водночас, пропонуємо вам ознайомитися з Практичними порадами для шкіл, вміщеними у додатку 3, які допоможуть зорієнтуватися щодо можливих заходів.

Крок 4	Реалізувати план дій за участі усіх учасників навчально-виховного процесу Під час реалізації плану дій не забувайте моніторити зміни в школі й за потреби коригувати плани. Можна провести моніторингову зустріч ініціативної групи наприкінці першого семестру.
Крок 5	Оцінити демократичні зміни у школі Проведіть повторну оцінку ситуації в школі за допомогою Інструменту та порівняйте результати із висновками самооцінки школи до початку реалізації плану дій.
Крок 6	Проаналізувати досягнення та помилки. Описати історії успіху та поділитися ними з громадою й іншими школами (див. Додаток 4) Надсилайте Ваші історії на адресу sfd@theewc.org і ми розмістимо їх на нашому сайті у розділі: «Результати проектів»
Крок 7	Запланувати подальші кроки з демократичного розвитку школи

Тренерка Програми Світлана Овчаренко порівняла використання цього інструменту з візитом до лікаря. Адже коли ми погано себе відчуваємо, нам спершу важливо з'ясувати, що відбувається з нами, а не бігти до аптеки за «чудодійним засобом на все». Тож як демократія не є панацеєю від усіх проблем, а всього лише шляхом вирішення цих проблем, так і цей інструмент сам по собі не є «демократизатором» шкільного середовища. Мажена Рафальська, експертка з освіти для демократії і прав людини Ради Європи і Центру ім. Вергеланда, порівняла інструмент з ліхтариком, яким слід «підсвітити» у школах усі закутки, щоб з'ясувати, що насправді діється у педагогічному колективі, серед учнів і батьків, у громаді.

Працюючи з Інструментом, важливо пам'ятати три головні запитання, на які ми шукаємо відповіді з його допомогою:

- Яким чином принципи демократії і прав людини відображені у житті школи?
- Яким чином школа інтегрує принципи та підходи ОДГ/ОПЛ у навчально-виховний процес?
- Як відбувається співпраця школи з представниками місцевої громади?

Проектуючи ці відповіді на три головні сфери розвитку школи (або сфери змін), можна проаналізувати рівень розвитку демократичної культури, спланувати дії з метою покращення ситуації та оцінити їхню результативність.

Додаток 1:

ІНСТРУМЕНТ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ ШКОЛИ

I. Сфера розвитку демократичної культури школи — Демократичне середовище і демократичне врядування

Сфера змін		1.1 Шкільне середовище і тип врядування в школі є демократичними	
Стандарт	Питання для обговорення		
1.1.1 Документи школи відображають принципи демократії і поваги до прав людини і їхні положення реалізуються.	1. Які внутрішні документи регулюють роботу школи? 2. Які головні цінності закріплені у кожному з цих документів? Наведіть приклад, цитати. 3. Хто брав участь у розробці цих документів? Хто брав участь в ухваленні цих документів? Якою була процедура їх ухвалення? 4. Як можна внести зміни до цих документів? 5. Чи існує процедура внесення змін чи зміни вносяться при нагоді? Хто може ініціювати цей процес? 6. Які міжнародні документи з прав людини враховувалися під час їхньої розробки? (приклад; цитати) 7. Якими демократичними принципами керується школа у своїй діяльності? Наведіть приклади.		
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Демократичні принципи і процедури не прописані у шкільних документах.	Шкільні документи відображають принципи демократії і поваги до прав людини.	Демократичні принципи і процедури, принципи поваги до прав людини відображені в документах і використовуються.	Шкільні документи відображають принципи демократії і поваги до прав людини, передбачають демократичні процедури ухвалення та оновлення. Їхні положення виконуються.
Стандарт	Питання для обговорення		
1.1.2 У школі функціонують органи учнівського самоврядування	1. Хто виступав ініціатором створення учнівського самоврядування? 2. Чи прописана роль органу учнівського самоврядування у шкільному статуті? У чому вона полягає? (цитати) 3. Які ще документи регулюють діяльність учнівського самоврядування? 4. Як формуються органи учнівського самоврядування? 5. Коли були останні вибори до органів учнівського самоврядування? 6. Як відбувався цей процес? 7. Які питання вирішує учнівське самоврядування? 8. Наведіть приклад нещодавнього рішення учнівського самоврядування (останній рік). 9. Наведіть приклад ініціативи учнівського самоврядування, яка була запроваджена в школі.		

Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Органи учнівського самоврядування формуються адміністративним шляхом, існують формально.	Органи учнівського самоврядування формуються адміністративним шляхом і займаються обмеженим колом питань.	Органи учнівського самоврядування існують, регулярно оновлюються і займаються різноманітними питаннями.	Органи учнівського самоврядування існують, регулярно оновлюються, працюють, ініціюють і впливають на прийняття рішень загальношкільного значення.
Стандарт	Питання для обговорення		
1.1.3 Учителі, учні, батьки та інші учасники навчального процесу беруть участь у прийнятті рішень загальношкільної ваги і формуванні шкільних планів	1. Як відбувається планування роботи школи? 2. Хто бере участь у цьому процесі? 3. Хто надає консультації для розробки відповідних документів? 4. Хто приймає рішення в процесі планування? Як це відбувається? 5. Як реалізовується право батьків та учнів на участь у плануванні та прийнятті рішень загальношкільної ваги (стосовно матеріально-технічного забезпечення, навчально-виховного процесу, дозвілля школярів тощо)? 6. Чи існують прописані у шкільних документах процедури, які гарантують участь усіх учасників шкільного процесу в прийнятті рішень загальношкільної ваги? (прикладні цитати) 7. Яким чином учителі, батьки та учні можуть ініціювати розгляд питання загальношкільної ваги? 8. Упродовж останнього року які питання загальношкільного значення ініціювали до розгляду учителі? Батьки? Учні? 9. Яким чином учасників шкільного процесу інформують про плани та рішення загальношкільної ваги? 10. Як відбувається звітування по виконанню прийнятих рішеннях загальношкільної ваги?		
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Учителі, учні й батьки не беруть реальної участі в прийнятті рішень загальношкільної ваги. Планування здійснює лише адміністрація.	Учителі й (або) учні, й (або) батьки беруть участь у прийнятті рішень щодо обмеженого кола питань.	Учителі, учні й батьки колегіально планують та ухвалюють рішення загальношкільної ваги.	Планування та прийняття рішень здійснюється з урахуванням інтересів та активної участі вчителів, учнів і батьків. Існує чітка процедура ухвалення рішень загальношкільної ваги. Шкільна спільнота отримує інформацію про плани та рішення, перед нею звітують про виконання рішень.

Стандарт	Питання для обговорення			
1.1.4 У школі усталені й діють процедури демократичного врядування.	1. У яких шкільних документах прописані процедури врядування школою? 2. Які демократичні цінності лежать в основі шкільного врядування? Як це відображається на практиці? (приклади) 3. Хто може ініціювати рішення, які стосуються різних сфер функціонування школи? Як це відбувається? 4. Як приймаються рішення у школі? 5. Які процедури опротестування рішень існують у школі? 6. Чи виникала потреба внести зміни до шкільних правил чи процедур упродовж останнього року? З яких причин? Хто їх ініціював? Як це відбувалося і які мало результати?			
Рівень виконання стандарту				
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий	
Усталені процедури демократичного врядування відсутні.	Процедури демократичного врядування формально прописані, але до них не звертаються.	Процедури демократичного врядування прописані і діють.	Процедури демократичного врядування прописані, діють і змінюються відповідно до потреб шкільної спільноти.	
Стандарт	Питання для обговорення			
1.1.5 У школі заохочують учнів створювати організації та групи за інтересами. Це сприяє демократизації процесу прийняття рішень у школі.	1. Чи існують в школі учнівські організації чи групи за інтересами? 2. Якщо так, то з чіткої ініціативи вони були створені? 3. Якою була мета їх створення та чим вони займаються? 4. Хто входить до їх складу? Скільки осіб? 5. Які питання стосовно шкільного життя вони можуть ініціювати до розгляду? 6. Які питання стосовно шкільного життя вони ініціювали до розгляду впродовж останнього року?			
Рівень виконання стандарту				
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий	
У школі відсутні організації та групи за інтересами.	Учнівські організації та групи за інтересами існують, створені з ініціативи та під керівництвом дорослих.	Учнівські організації та групи за інтересами існують, створені з урахуванням потреб учнів.	Учнівські організації та/чи групи існують, серед них є створені з ініціативи учнів. Вони беруть участь у прийнятті рішень загальношкільного значення.	

Стандарт		Питання для обговорення	
1.1.6 Стиль управління та менеджменту в школі демократичний. До процесу прийняття рішень долучаються різні зацікавлені особи, інформація про процес прийняття та про саме рішення є відкритою.		1. В ухваленні яких управлінських рішень можуть брати участь учні, батьки та вчителі? 2. Які рішення приймаються спільно? 3. Як поширюється інформація про прийняте рішення? 4. Які рішення ініціювали учні (батьки, вчителі) упродовж останніх 2 років? (Наведіть приклади) 5. Чи були вони прийняті?	
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Управлінські рішення загальношкільного значення ініціює й ухвалює адміністрація.	Управлінські рішення загальношкільного значення приймають нерегулярними консультаціями та (чи) з урахуванням інтересів окремих зацікавлених суб'єктів шкільного життя.	Управлінські рішення загальношкільного значення приймаються з консультаціями та урахуванням інтересів усіх зацікавлених суб'єктів шкільного життя.	Управлінські рішення загальношкільного значення приймаються колегіально, з консультаціями та урахуванням інтересів усіх зацікавлених суб'єктів шкільного життя. Інформація про процес прийняття рішень відкрита. Існує процедура звітності по прийнятих рішеннях.
Стандарт		Питання для обговорення	
1.1.7 Обмін публічною інформацією в школі прозорий, всі мають рівний доступ до інформації		1. Яка інформація поширюється серед представників шкільної спільноти? 2. Якими засобами поширюється інформація в школі? 3. Наскільки доступні шкільні документи усім учасникам шкільного процесу? 4. Які медіа існують у школі? Хто створив ці медіа та хто забезпечує їхнє функціонування? 5. Наскільки учасники шкільного процесу ознайомлені з поширюваною публічною інформацією? 6. Які канали зворотного зв'язку існують у школі? Яким чином про них інформують суб'єктів шкільного життя? 7. Як вони використовують ці канали?	
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Публічна інформація доступна частково.	Публічна інформація доступна.	Публічна інформація доступна. Існують канали зворотного зв'язку.	Публічна інформація доступна й обговорюється з усіма суб'єктами шкільного життя. Існують канали зворотного зв'язку.

Сфера змін		1.2. Відносини у школі відображають соціальну рівність, солідарність, толерантність та повагу до прав людини (відносини «вчитель – вчитель», «учень – учень» тощо)	
Стандарт	Питання для обговорення		
1.2.1 У школі існують і працюють правила, які гарантують рівне ставлення та рівний доступ до навчально-виховного процесу для всіх учнів, вчителів та інших членів колективу, незважаючи на походження, культурну ідентичність, стиль життя чи переконання.	1. В яких шкільних документах записані правила, що гарантують рівне ставлення? 2. Які цінності виражаються у цих правилах? 3. Як і коли були ці правила запроваджені? 4. Чи існують в школі процедури реагування в ситуації нерівного ставлення? Які саме?		
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Правила, що гарантують рівне ставлення та рівний доступ до навчально-виховного процесу членів шкільного колективу прописані.	Правила, що гарантують рівне ставлення та рівний доступ до навчально-виховного процесу членів шкільного колективу прописані. Розроблена система заходів, які популяризують цінності толерантного ставлення.	У школі розроблена система правил і заходів, які пропагують цінності толерантності та рівного ставлення. Розроблена процедура реагування на ситуації нерівного ставлення.	У школі існують правила, які гарантують рівне ставлення та рівний доступ. Розроблена, діє й оновлюється відповідно до вимог часу процедура реагування на випадки дискримінації, нерівного ставлення
Стандарт	Питання для обговорення		
1.2.2 Учасників навчального процесу вчать протистояти дискримінаційним чи принизливим діям або розповсюдженню неправдивої інформації у школі.	1. Які програми чи заходи існують в школі з метою запобігання дискримінації? 2. Чи мали місце в школі випадки дискримінації? (якщо так, наведіть приклади) 3. Яка була реакція школи в цих випадках? 4. Яким чином відбувається заохочення рівного ставлення та реагування на вияви дискримінації? 5. Яким чином учні можуть повідомляти про випадки дискримінації чи приниження? Чи роблять вони це?		
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Проблема протистояння дискримінаційним чи принизливим діям або розповсюдженню неправдивої інформації у школі не піднімається.	Проблема протистояння дискримінаційним чи принизливим діям або розповсюдженню неправдивої інформації у школі порушується формально, на рівні виховного процесу (бесіди, виховні години, тощо).	У школі існують проекти, програми та розробляють заходи з метою запобігання дискримінації. Проводяться тренінги з дотичної тематики.	У школі існують проекти, програми та розробляють заходи з метою запобігання дискримінації. Проводяться тренінги з дотичної тематики. Розроблені механізми реагування на вияви дискримінації. Культура школи не толерує виявів дискримінації.

Стандарт		Питання для обговорення	
1.2.3 Шкільна інфраструктура та фізичне середовище сприяють рівним відносинам, повазі до прав людини, формують відповідальність та забезпечують участь у житті школи.	1. Чи існує в школі інфраструктура, яка уможливує доступ та користування приміщенням особами з особливими потребами? 2. Чи можуть учні та батьки впливати на облаштування шкільного простору? 3. Чи є у школі приміщення, в яких можуть відбуватися зустрічі та дискусії? 4. Чи можуть учні самостійно вирішувати про облаштування класу та клубу? 5. Чи туалетні кімнати в школі забезпечують належну інтимність та безпеку?		
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Шкільна інфраструктура та фізичне середовище не забезпечує рівні потреби.	Шкільна інфраструктура створює рівні можливості.	Шкільна інфраструктура створює рівні можливості; батьки та учні впливають на облаштування шкільного простору.	Шкільна інфраструктура створює рівні можливості; батьки та учні впливають на облаштування шкільного простору, учні можуть самостійно впливати на прийняття рішень щодо облаштування шкільного середовища
Сфера змін		Конфлікти вирішуються мирним шляхом із залученням усіх сторін	
Стандарт		Питання для обговорення	
1.3.1 У школі встановлені і діють процедури мирного та партиципаторного вирішення конфліктів, протидії дискримінації та цькуванню (буллінгу, мобінгу), в тому числі правила дисципліни.		1. Які основні правила поведінки в школи та де вони записані? Кого вони стосуються? 2. Чи вносилися у них зміни, коли та яким чином? 3. Чи існує у школі прописана система впливу? Як вона називається? Як школа оцінює її ефективність? 4. Яка система оцінки поведінки існує у школі? Яким чином вона була створена? 5. Як школа регулює вирішення конфліктів? 6. Як школа протистоїть цькуванню учнів? 7. Чи проводилися спеціальні заняття із формування навичок попередження конфліктів, дискримінації та цькування, медіації упродовж 2 останніх років? 8. Чи ухвалила школи спеціальні документи та процедури, які стосуються вирішення конфліктів? Які? 9. Як в школі поширюються знання та вміння мирного вирішення конфліктів та протидії дискримінації? 10. Як школа залучає батьків, учнів та вчителів до попередження конфліктів, дискримінації та цькування?	

Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Правила дисципліни прописані.	Правила дисципліни прописані, є процедури вирішення конфліктів та протидії дискримінації.	Правила дисципліни прописані, поширюються знання щодо мирного вирішення конфліктів та протидії дискримінації. У вирішенні конфліктів провідну роль відіграє адміністрація та педколектив.	Правила поведінки для усіх суб'єктів шкільного життя чіткі, зрозумілі, виконуються і змінюються із урахуванням потреб. Розроблено спеціальні документи та процедури, які стосуються вирішення та попередження конфліктів. Діє шкільна система медіації.

II. Сфера розвитку демократичної культури в школі — освіта для демократичного громадянства і прав людини у навчально-виховному процесі

Сфера змін		Школа інтегрувала принципи і підходи освіти для демократичного громадянства і прав людини у зміст навчальної програми	
Стандарт	Питання для обговорення		
2.1.1 Викладання ОДГ/ОПЛ у рамках окремого предмету.	1. В рамках якого окремого предмету викладається тематика ОДГ/ОПЛ? 2. Чи викладається цей предмет в рамках інваріантної чи варіативної складової навчального плану? 3. Які його компоненти та обсяги годин? 4. В яких класах викладається цей предмет, для скількох осіб? 5. На яких темах вчителі акцентують увагу та чому? 6. Хто розробляв програму викладання цього предмету – це програма офіційна чи авторська/модифікована?		
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Тематика ОДГ/ОПЛ викладається у рамках окремого предмету в межах державної програми лише у старших класах.	Тематика ОДГ/ОПЛ викладається у рамках окремого предмету в межах державної програми для обмеженої вікової категорії.	Тематика ОДГ/ОПЛ викладається у рамках окремого предмету в межах державної програми з застосуванням принципу наступності, а також існують предмети на вибір, які стосуються цієї тематики.	Викладання тем ОДГ/ОПЛ відбувається як в рамках окремого предмету інваріантної складової навчального плану, так і окремих варіативних курсів із застосуванням принципу наступності. Педагогами розроблена авторська (модифікована) програма, що довела свою ефективність на практиці.

Стандарт	Питання для обговорення
2.1.2 Компонент ОДГ/ОПЛ включено до низки шкільних предметів.	1. У програму викладання яких предметів включена тематика ОДГ/ОПЛ? 2. Скільки вчителів включають тематику ОДГ/ОПЛ у викладання свого предмету? Які предмети вони викладають? 3. Чи викладаються ці предмети в рамках інваріантної чи варіативної складової навчального плану? 4. На яких темах вчителі акцентують увагу? 5. На думку вчителів, які результати включення компонента ОДГ/ОПЛ в низку предметів? 6. Чи існують авторські (модифіковані) програми з компонентами ОДГ/ОПЛ? З яких предметів? Наскільки вони успішні?

Рівень виконання стандарту

Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Компонент ОДГ/ОПЛ включено тільки до програми спеціалізованих предметів суспільних курсів («Людина і світ», «Правознавство», тощо).	Тематика ОДГ/ОПЛ включена до предметів суспільно-гуманітарного циклу.	Тематика ОДГ/ОПЛ включена до більшості програм.	Тематика ОДГ/ОПЛ включена до більшості програм. Викладання ведеться як за офіційною програмою, так і за розробленою педагогами авторською програма(и), що довела свою ефективність на практиці.

Стандарт	Питання для обговорення
2.1.3 Тематика ОДГ/ОПЛ включена у навчальну програму комплексно і систематизовано (міждисциплінарний підхід)	1. Чи існують зв'язки між різними предметами в тематиці ОДГ/ОПЛ? 2. Яким чином відстежуються тематичні зв'язки ОДГ/ОПЛ між окремими предметами? 3. Як учителі співпрацюють у питанні викладання тематики ОДГ/ОПЛ? 4. Чи об'єднане викладання тематики ОДГ/ОПЛ однією цілісною програмою? 5. Якщо так, чому було вирішено розробити методику включення тематики ОДГ/ОПЛ в низку предметів? 6. Хто розробив методику викладання та хто її затвердив? 7. Як довго реалізовується викладання комплексної програми (чи підходу)? Чи вносилися якісь зміни? 8. Які результати її реалізації? 9. Який вплив програми (чи підходу) на учнів?

Рівень виконання стандарту

Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Комплексне викладання тематики ОДГ/ОПЛ у школі відсутнє.	У школі існує домовленість між учителями кількох дисциплін щодо включення тематики ОДГ/ОПЛ у їхні предмети.	В школі існує комплексний підхід до викладання тематики ОДГ/ОПЛ та існує ефективна методика включення вище зазначеної тематики до більшості шкільних курсів.	В школі ефективно реалізується комплексна програма з тематики ОДГ/ОПЛ, зміст якої оновлюється відповідно до вимог часу. Вчителі активно співпрацюють в рамках реалізації програми. Програма ефективно впливає на всіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

Стандарт		Питання для обговорення	
2.1.4 Посібники Ради Європи з ОДГ/ОПЛ використовуються у проведенні уроків		1. Які посібники з ОДГ/ОПЛ використовуються у школі? На яких предметах? У яких класах? Скільки вчителів їх використовуює? 2. Які теми з посібників найчастіше використовуються? 3. Які вправи найчастіше використовуються? (приклади) 4. Як вчителі оцінюють придатність посібників до викладання? 5. Чи посібники Ради Європи використовуються учнями (батьками)? Які? З якою метою? 6. Які посібники з ОДГ/ОПЛ є в школі і у якій формі? (паперова, електронна)	
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Посібники Ради Європи не використовуються	Посібники Ради Європи використовуються епізодично при вивченні окремих тем	Посібники Ради Європи використовуються в межах окремих предметів	Більшість вчителів використовують посібники Ради Європи, колегіально оцінюють придатність посібників до викладання
Сфера змін		2.2. Позакласна робота направлена на популяризацію демократичних принципів і поваги до прав людини	
Стандарт		Питання для обговорення	
2.2.1 У школі реалізують проекти та ініціативи, спрямовані на популяризацію принципів демократії та поваги до прав людини і їхнє усталення.		1. Які проекти у сфері ОДГ/ОПЛ було реалізовано в школі за останні два роки? 2. Як з'явилася потреба у їх реалізації? 3. Скільки осіб та хто був задіяний у їх реалізації? 4. Чи реалізовувалися проекти з ініціативи учнів? Які? 5. На кого були спрямовані проекти у сфері ОДГ/ОПЛ? 6. Які результати цих проектів? 7. Який довгостроковий вплив цих проектів на школу та громаду?	
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
В школі та громаді не реалізуються спільні проекти та ініціативи спрямовані на усталення й популяризацію принципів демократії та поваги до прав людини.	Проекти та ініціативи спрямовані на усталення й популяризацію принципів демократії та поваги до прав людини реалізуються у школі за ініціативи окремих педагогів.	Проекти та ініціативи спрямовані на усталення й популяризацію принципів демократії та поваги до прав людини реалізуються у школі за спільної ініціативи педагогів, учнів та батьків.	Проекти, спрямовані на усталення принципів демократії та поваги до прав людини реалізуються за спільною ініціативою педагогів, учнів та батьків. Проекти реалізуються за межами школи (мають вихід на ширшу громадськість).

Сфера змін		2.3. Підходи і методи ОДГ/ОПЛ використовуються у навчально-виховному процесі			
Стандарт	Питання для обговорення				
2.3.1 У навчально-виховному процесі застосовуються активні проблемно-орієнтовані методи викладання та навчання.	1. Яким методам навчання й виховання вчителі надають перевагу? 2. Які методи вони вважають найкориснішими? 3. Які методи активного викладання використовують вчителі у процесі викладання тем з ОДГ/ОПЛ? 4. Як часто вони їх використовують? 5. Для чого вчителі використовують інтерактивні методи викладання та навчання? 6. Які методи викладання, що розвивають компетентності співпраці, критичного мислення, аналізу проблем використовуються у школі? (приклади) 7. Які умови для застосування активних методів існують у школі (динамічний простір)?				
Рівень виконання стандарту					
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий		
Вчителі переважно застосовують пасивні методи навчання.	Вчителі використовують активні та інтерактивні методи навчання.	Вчителі свідомо надають перевагу активним та інтерактивним методам навчання.	Вчителі свідомо надають перевагу активним та інтерактивним методам навчання, розвивають компетенції співпраці, критичного мислення, аналізу проблем під час викладання тем ОДГ/ОПЛ.		
Стандарт	Питання для обговорення				
2.3.2 У вчителів є можливості професійного розвитку у сфері ОДГ/ОПЛ	1. Чи відвідували вчителі упродовж останніх 2 років навчальні курси з викладання демократичного громадянства та освіти з прав людини? 2. Які це були заходи та форма? 3. Скільки вчителів пройшли це навчання та з яких предметів? 4. Як вчителі використовують набуті вміння у своїй професійній діяльності? (приклади) 5. Які потреби вчителів у цій сфері? 6. Чи існують форми вдосконалення професійних умінь учителів у межах школи? Які?				
Рівень виконання стандарту					
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий		
Учителі не мають змоги самостійно вибирати, чи відвідувати навчальні курси з викладання демократичного громадянства та освіти з прав людини.	Окремі вчителі пройшли навчання з ОДГ/ОПЛ у рамках державної системи.	Учителі мають доступ до різних форм професійного розвитку, в тому числі недержавних курсів та навчальних програм.	Учителі мають доступ до різноманітних курсів і навчальних програм, в тому числі недержавних, і реалізують здобуті знання. Налагоджено обмін досвідом у межах школи.		

Стандарт	Питання для обговорення		
2.3.3 Учні та батьки мають можливість обирати окремі предмети, навчальні теми, форму домашнього завдання, методи оцінки тощо, надаються можливості спільного навчання та взаємної оцінки	1. Батьки та учні впливають на вибір предметів, тем навчання, форми домашнього завдання та метод оцінки? (приклад) 2. Яким чином батьки та учні вносять свої пропозиції? 3. Як приймається рішення у цих випадках? 4. Чи учні знають критерії оцінки перед виконанням завдання? 5. Які заняття, у школі проводяться учнями чи батьками? 6. На яких предметах (якими вчителями) застосовується спільне навчання? 7. На яких предметах (якими вчителями) застосовується взаємне оцінювання?		
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Вплив учнів та батьків на навчально-виховний процес формально прописаний у шкільних документах, але фактично відсутній.	Учні та батьки впливають на вибір профільного навчання, тем для самостійних чи індивідуальних досліджень.	Учні та батьки впливають на навчально-виховний процес стосовно окремих предметів (варіативної складової). Вони знають і розуміють критерії оцінювання.	Учні та батьки мають вплив на те, які предмети вивчають діти в межах варіативної складової. Вони знають і розуміють критерії оцінювання і мають можливість спільного навчання.

III. Зв'язки, партнерство та співпраця з місцевою громадою

Сфера змін			
3.1. Представники школи організуються і діють, щоб вирішити місцеві й глобальні проблеми (у сфері екології, правосуддя, боротьби з бідністю, миротворчої роботи тощо)			
Стандарт	Питання для обговорення		
3.1.1 У школі проводять заходи, спрямовані на вирішення проблем у громаді та підтримку громадських інтересів	1. Які заходи, спрямовані на громаду, реалізовано в школі упродовж останніх двох років? З чієї ініціативи? 2. На вирішення яких проблем вони були спрямовані? 3. Хто брав участь у їхній реалізації? Скільки осіб? 4. Які результати цих заходів? Який вплив цих заходів? На які групи мешканців? Які довготермінові ефекти мали ці заходи?		
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
У школі не проводять заходи, спрямовані на вирішення проблем у громаді та підтримку громадських інтересів.	Заходи у школі проводили за односторонньою ініціативою.	Заходи у школі проводили за спільною ініціативою школи і місцевої громади.	У школі проводять заходи за спільною ініціативою й у співпраці з місцевою громадою; вони спрямовані на вирішення проблем у громаді та підтримку громадських інтересів

Стандарт	Питання для обговорення		
3.1.2 У школі існують ініціативні групи чи організації, які об'єднують різні зацікавлені сторони задля вирішення проблем, що постали перед громадою	1. Які організації чи групи існують в школі? 2. Які організації чи групи займаються вирішенням проблем місцевої громади? Хто ініціював їх створення? 3. Які особи беруть участь у діяльності цих груп/організацій? Хто це і скільки їх? 4. Які проблеми було вирішено/спробували вирішити? (приклади) 5. Які результати їхньої діяльності?		
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
У школі немає ініціативних груп чи організацій, які б займалися вирішення проблем місцевої громади.	Ініціативні групи чи організації, які займаються вирішенням проблем місцевої громади, існують формально, з ініціативи адміністрації.	Ініціативні групи чи організації, які займаються вирішенням проблем місцевої громади, існують у школі з ініціативи учнів і (або) вчителів і об'єднують тільки представників колективу школи.	У школі існують ініціативні групи чи організації, які об'єднують різні зацікавлені сторони задля вирішення проблем, що постали перед громадою.
Стандарт	Питання для обговорення		
3.1.3 Учителі, учні та батьки долучаються до діяльності місцевих організацій громадянського суспільства.	1. Хто з учителів, учнів та (чи) батьків бере участь у діяльності місцевих організацій громадянського суспільства? 2. Скільки осіб? 3. У роботі яких організацій та в яких ролях вони залучені? 4. На що ці особи можуть впливати? 5. Які рішення залучені особи ухвалюють? 6. Які результати їхньої діяльності? (приклади)		
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Учителі, учні та батьки не беруть участі у діяльності місцевих організацій громадянського суспільства.	Місцеві організації громадянського суспільства долучають учителів, учнів та батьків до своєї діяльності в ролі споживачів послуг.	Учителі, учні та батьки беруть участь у діяльності місцевих організацій громадянського суспільства.	Учителі, учні та батьки беруть участь у діяльності місцевих організацій громадянського суспільства, ініціюють і впливають на їхні рішення.
Стандарт	Питання для обговорення		
3.1.4 Школа сприяє участі школярів у житті громади та в суспільних дискусіях.	1. Яким чином учні школи беруть участь у громадському житті? 2. Скільки учнів бере активну участь у громадському житті? 3. Чи проводяться суспільні дискусії (дебати, круглі столи, тощо) за участі школярів? 4. На які теми? Скільки учнів брали у них участь? 5. Як школа популяризує ідею участі та сприяє участі учнів у житті громади? 6. В якій формі та хто цим займається? 7. На які рішення в громаді можуть впливати школярі?		

Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Школярі не беруть участі у житті громади.	Школярі залучені до життя громади, але не розуміють сенсу своєї участі.	Школярі залучені добровільно, розуміють сенс своєї участі.	Школярі залучені добровільно, розуміють сенс своєї участі й самі пропонують ініціативи в житті громади.
Сфера змін			
3.2. Школа встановила партнерські зв'язки з місцевою адміністрацією, місцевими організаціями громадянського суспільства; це сприяє поглибленню демократичної участі й залучення на місцевому рівні			
Стандарт	Питання для обговорення		
3.2.1 Школярі залучені до співуправління молодіжною сферою у місцевій громаді.	1. Чи залучають органи місцевого самоврядування учнів до процесу прийняття рішень, що їх стосуються? 2. Які формальні структури, які представляють молодь, існують у громаді? 3. Чи беруть участь учні школи у їхній діяльності, якщо так, то коли та скільки їх? 4. З яких питань шкільна молодь може брати участь у прийнятті рішень в громаді? 5. Що мотивує учнів брати участь та співпрацювати з місцевою громадою? 6. Як відбувається врахування думки молоді під час прийняття рішень у громаді? 7. Чи школярі ініціювали розгляд проблем у громаді? З яких питань і чи успішно?		
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Школярі не залучені до співуправління молодіжною сферою у місцевій громаді.	Школярі залучені формально.	Школярі залучені до співуправління молодіжною сферою у місцевій громаді добровільно, розуміють свою роль.	Школярі залучені до співуправління молодіжною сферою у місцевій громаді, розуміють свою роль, самі ініціюють розгляд проблем.
Стандарт	Питання для обговорення		
3.2.2 Партнерів регулярно запрошують до школи з метою участі у різних заходах та у ході прийняття рішень щодо розвитку школи.	1. Яких партнерів має ваша школа? 2. Які партнери беруть участь у житті школи? 3. Хто ініціює запрошення партнерів? Яким чином їх запрошують? У чому полягає участь партнерів у житті школи? 4. Як партнерів долучають до реалізації різних заходів у школі? (приклад) 5. У яких шкільних заходах партнери брали участь впродовж останнього року? 6. В організації (плануванні) яких шкільних заходів партнери брали участь впродовж останнього року? Який був розподіл ролей і обов'язків? У прийнятті яких рішень зі шкільного життя партнери беруть участь? (приклад)		

Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Партнерів не запрошують до школи.	Партнерів запрошують бути присутніми на вже організованих шкільних заходах.	Партнерів регулярно запрошують до школи з метою організації та участі у різних заходах.	Партнерів регулярно запрошують до школи з метою планування, організації та участі у різних заходах; вони включені у процес ухвалення рішень щодо розвитку школи.
Стандарт	Питання для обговорення		
3.2.3 Партнери регулярно запрошують учителів, учнів та батьків до організації спільних заходів та у ході прийняття рішень.	1. До яких спільних заходів партнери запрошують учителів, учнів, батьків? (приклади) 2. Які партнери запрошують учителів, учнів та (чи) батьків до участі в спільних заходах? 3. В якій якості запрошуються вчителі? Учні? Батьки? 4. Які партнери запрошують учителів, учнів та (чи) батьків до організації спільних заходів? 5. У яких заходах партнерів представники школи брали участь упродовж останнього року? 6. Хто саме брав участь у цих заходах і у якій ролі? 7. Які спільні заходи провела школа з партнерами упродовж останнього року? 8. Як проходить комунікація та інформування про спільні заходи партнерів і школи? 9. У чому полягала співпраця з організації спільних заходів? 10. До ухвалення яких рішень партнери залучають представників школи? (приклади)		
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Партнери не запрошують представників школи на свої заходи.	Партнери запрошують представників школи бути присутніми на вже організованих заходах.	Партнери запрошують представників школи до організації та участі в заходах.	Партнери регулярно долучають представників школи до планування, організації та участі в заходах, а також до процесу ухвалення рішень.
Стандарт	Питання для обговорення		
3.2.4 Школа має домовленості чи угоди про співпрацю з організаціями громадянського суспільства, ЗМІ, представниками бізнесу та органів самоврядування.	1. Чи має школа укладені домовленості/угоди про співпрацю? З ким? 2. Яка мета співпраці з вказаними партнерами? 3. Який характер цієї співпраці? (приклад) 4. Як здійснюється оцінка цієї співпраці? 5. Хто і як ухвалює рішення про співпрацю? 6. Хто є ініціатором домовленостей (угод)? 7. Чи ці домовленості/угоди переглядають у відповідності до вимог часу?		

Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Домовленості чи угоди про співпрацю з громадськими організаціями, тощо, не укладено.	Домовленості існують, але не працюють.	Школа має підписані угоди про співпрацю з організаціями громадянського суспільства, ЗМІ, представниками бізнесу та органів самоврядування. Співпраця відбувається відповідно до угод.	Співпраця з організаціями громадянського суспільства, ЗМІ, представниками бізнесу та органів самоврядування прописана, є системною, має стратегічне бачення. Є процедури внесення змін до угод й домовленостей.
Стандарт	Питання для обговорення		
3.2.5 Відносини між партнерами рівні та недискримінаційні й ґрунтуються на принципах демократії та поваги до прав людини.	1. На яких умовах школа співпрацює з партнерами? 2. Чи існують прописані правила, які регулюють відносини між партнерами? (приклади) 3. Хто прийняв ці правила? 4. На яких принципах ґрунтуються ці правила? (приклади/цитати) 5. Яка процедура вирішення конфліктних питань міститься у цих правилах? (цитати) 6. Як ці правила гарантують рівність сторін та недискримінаційне ставлення? (цитати) 7. Як дотримуються ці правила? 8. Чи виникали проблеми у відносинах з партнерами? Чого вони стосувалися? Які рішення були прийняті для вирішення цих проблем? Наскільки партнери задоволені результатами та умовами співпраці?		
Рівень виконання стандарту			
Початковий	Частковий	Поглиблений	Сталий
Правил, які б регулювали стосунки між партнерами, не існує.	Правила, які регулюють стосунки між партнерами, прописані, проте не гарантують рівних та недискримінаційних відносин.	Правила, які регулюють стосунки між партнерами, прописані, ґрунтуються на принципах демократії та поваги до прав людини й гарантують рівні та недискримінаційні відносини між партнерами.	Правила, які регулюють стосунки між партнерами, прописані, ґрунтуються на принципах демократії та поваги до прав людини й гарантують рівні та недискримінаційні відносини між партнерами. Вони передбачають процедури внесення змін. У своїй діяльності на них покликаються обидві сторони.

Додаток 2:

ПЛАН ДІЙ З ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ ШКОЛИ

Сфера змін:		
Стандарт демократичної школи, якого Ви хочете досягнути (з Інструменту):		
Які індикатори (з Інструменту) свідчитимуть про ваші досягнення?	1. 2. 3.	
Що Ви плануєте зробити? Які заходи плануєте провести для досягнення стандарту демократичної зміни?	Яких результатів (якісних та кількісних) Ви хочете досягнути цим заходом?	Як ці результати сприятимуть встановленню стандарту демократичної школи?
Стандарт демократичної школи, якого Ви хочете досягнути (з Інструменту):		
Які індикатори (з Інструменту) свідчитимуть про ваші досягнення?	1. 2. 3.	
Що Ви плануєте зробити? Які заходи плануєте провести для досягнення стандарту демократичної зміни?	Яких результатів (якісних та кількісних) Ви хочете досягнути цим заходом?	Як ці результати сприятимуть встановленню стандарту демократичної школи?

Додаток 3:
ПОРАДИ ДЛЯ ШКІЛ ЩОДО ПРАКТИЧНИХ ДІЙ
ІЗ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ
(Розроблені під час круглого столу «Демократія та права людини
в новій українській школі»)

ДЕМОКРАТИЧНЕ НАВЧАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ
ТА ДЕМОКРАТИЧНЕ ВРЯДУВАННЯ У ШКОЛІ

Важливу роль у формуванні вільної особистості та відповідального громадянина відіграє демократичне шкільне середовище і можливість практичного досвіду демократичної участі у школі. Для цього важливо формувати й поглиблювати демократичну культуру у школі, заохочувати ініціативу та власну думку, критичне ставлення до дійсності, повагу до різноманітності, взаємоповагу і відповідальність.

Безпечний і комфортний клімат у школі дає змогу побудувати рівноправні й відповідальні стосунки і сприяти розвитку демократичних компетентностей не лише учнів, але й учителів, батьків та представників громади, а усвідомлення важливості своєї ролі в усіх шкільних процесах дозволяє підвищити мотивацію та покращує ефективність навчання.

Розвиток демократичного середовища та демократизація врядування у школах може відбуватися тільки виходячи з відповідних ціннісних засад. Тому пропонуємо у школах:

Принципи і підходи

- **практикувати взаємини** між учителем та учнями, адміністрацією, вчителями й батьками **на основі поваги до прав людини;**
- **будувати** всі шкільні процеси **на основі діалогу та поваги;**
- **практикувати саморефлексію** як усталений елемент діяльності школи;
- **забезпечити прозору й добре налагоджену комунікацію**, зокрема відкрито обговорювати наявні проблеми та виклики;
- **виробляти спільне бачення** і планування розвитку школи різними суб'єктами шкільного життя на підставі спільних цінностей;
- **переходити** від управління до **співуправління навчальним закладом** за участі усіх суб'єктів шкільного життя, створювати дієве самоврядування;
- **практикувати загальношкільний підхід** – не забувати про певних суб'єктів шкільного життя;
- **дотримуватися виборного принципу** при формуванні органів шкільного самоврядування;

- максимально **реалізувати право школи на організаційну автономію** (в тому числі, для відпочинку вчителя);
- **створювати різноманітні можливості для реалізації свободи слова** в школі (через Інтернет-сторінку школи, соціальні мережі, шкільні ЗМІ та ін.);
- **сприяти усвідомленій та поінформованій участі** в житті школи учнів, а також батьків, учителів та інших зацікавлених суб'єктів;
- **будувати «відкриту школу»**, яка готова розбудовувати свій освітній потенціал у співпраці з батьками та громадою;
- **сповідувати «дитиноцентризм»**, або ж ідеї «школа для дітей»: коли права і потреби дитини визначають школу;
- **подавати особистий приклад** – учителі, адміністрація школи, батьки й учні мають поводитися відповідно до принципів демократії та поваги до прав людини;
- **дотримуватися принципу, що всі голоси рівні:** голос учителя = голосу учня = голосу батьків;
- **пам'ятати, що директор** – передовсім управлінець, **який дає простір педколективу;**
- **створювати умови для існування конструктивної опозиції;**
- **заохочувати учнівські ініціативи** та створювати вільний (доступний, безпечний) простір для їхньої реалізації.

Пропозиції практичних дій

- мотивувати адміністрацію, колектив, учнів та батьків демократизувати процеси у школі за їхньої активної участі;
- прописати і запроваджувати демократичні процедури на всіх рівнях (в учнівському самоврядуванні, у батьківському комітеті тощо), узгодити їх широким колом суб'єктів шкільного життя;
- дотримуватися усталених процедур, але з одночасною можливістю вносити зміни після апробації нових правил та процедур;
- практикувати різні способи обговорення, голосування, демократичного прийняття рішень тощо за участі усіх учасників навчально-виховного процесу, не боятися помилятися й давати простір для виправлення помилкового чи не зовсім вдалого рішення;
- створювати можливості брати відповідальність на себе й втілювати власні рішення для всіх суб'єктів шкільного життя; учні й інші суб'єкти шкільного життя мають бачити реальність втілення їхніх ідей;
- делегувати повноваження учням та батькам із окремих питань і в тому об'ємі, які школа вирішить обрати;
- практикувати ситуативне лідерство для всіх суб'єктів шкільного життя (кожен у тій чи іншій ситуації може бути лідером);
- вносити принципи і положення Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини в документи школи - у статут школи, шкільні правила, які б містили більше норм, що дозволяють та уповноважують;

- практикувати симуляційні та рольові ігри, щоб спробувати себе в іншій ролі й зрозуміти потреби інших суб'єктів шкільного життя;
- практикувати командоутворення, як серед вчительського колективу та адміністрації, так і серед учнів та батьків (завдання на командоутворення, спільні заходи тощо);
- забезпечувати функціонування шкільної служби медіації (учень-учень, вчитель-вчитель) та інші форми вирішення конфліктів;
- допомагати дітям порадою, моральною підтримкою чи схваленням, але не робити за них нічого того, що вони можуть зробити самі;
- зменшувати дистанцію між учнями, батьками та вчителями (наприклад, відмінити «вчительський стіл» в їдальні, проводити змістовні перерви з дітьми) та ін.;
- ознайомлюватися з добрими практиками й ділитися власними «ноу-хау» у сфері демократизації шкільного життя.

ДЕМОКРАТИЧНИЙ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС

Розвиток громадянських компетентностей як ключових у навчально-виховному процесі можливий лише за умови комплексного поєднання зусиль усього шкільного колективу, спільного планування навчально-виховної роботи і міжпредметної взаємодії. Знання, особисті та соціальні навички, ставлення і цінності, які б дозволяли учням у майбутньому долати непорозуміння, конструктивно взаємодіяти з іншими та успішно самореалізовуватися в демократичному суспільстві, формуються на кожному уроці, у позакласній та позашкільній роботі.

Із цією метою у ході планування й реалізації навчально-виховної роботи школам варто:

Принципи і підходи

- **застосовувати наскрізний підхід** у формуванні громадянських компетентностей;
- **використовувати** в педагогічній практиці **активні та інтерактивні методи** навчання й викладання, які сприяють розвитку компетентностей для демократичного громадянства;
- **сприяти реалізації принципу партнерства** у навчально-виховному процесі: заохочувати участь батьків, учнів та громадських організацій у плануванні і реалізації навчальної програми й позакласної діяльності;
- **будувати** навчально-виховний процес **за принципом «рівний – рівному»;**
- **створювати можливості для конструктивного діалогу** між усіма суб'єктами навчально-виховного процесу, максимально враховувати думку дітей у навчально-виховному процесі в дозволених законодавством рамках;
- **створювати умови для ефективної участі** в навчально-виховному процесі усіх у класі, а не лише найбільш успішних учнів шляхом урахування індивідуальних особливостей і навчальних потреб;

- **сприяти формуванню компетентностей для демократичного громадянства** – знань, навичок, ставлень та цінностей через практичну діяльність, зокрема, через реалізацію навчальних проєктів та проблемно-орієнтоване навчання;
- **заохочувати розвиток професійної компетентності вчителів** з використання сучасних методів та прийомів навчання учнів.

Пропозиції практичних дій

- інтегрувати елементи освіти для демократичного громадянства і прав людини у навчальні плани і програми із різних предметів на різних рівнях освіти (дошкільному, початковому, середньому, загальному) шляхом наскрізного планування;
- ділитися власними напрацьованими методичними рекомендаціями щодо органічної та ефективної імплементації громадянознавчого навчання та виховання в усі шкільні предмети (через учительські блоги, веб-сторінку школи, відкриті уроки та семінари тощо); об'єднати зусилля вчителів суспільствознавчих дисциплін з учителями – методистами з інших предметів;
- пропонувати курси за вибором у сфері освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини;
- покращувати міжпредметне планування розвитку компетентностей для демократичного громадянства;
- вивчати кращі практики позакласної роботи, спрямовані на демократизацію шкільної культури;
- призначити шкільного координатора з освіти для демократичного громадянства і прав людини з метою систематизації роботи з розвитку культури демократії та прав людини в школі;
- проводити навчання для вчителів, учнів, батьків та представників місцевої громади з освіти для демократичного громадянства і прав людини на базі школи, ознайомлювати з принципами Хартії з ОДГ/ОПЛ;
- реалізовувати навчальні проєкти, націлені на формування знань, навичок, ставлень та цінностей для життя у демократичному суспільстві.

ПАРТНЕРСЬКІ ВІДНОСИНИ МІЖ ШКОЛОЮ ТА ГРОМАДОЮ

Формування громадянських компетентностей не обмежується шкільним подвір'ям. Використання школою освітнього потенціалу громадських організацій, взаємодія з органами місцевого самоврядування, ЗМІ, бізнесом, участь у соціальних проєктах тощо сприяє поглибленню громадянської свідомості учнів, критичного розуміння світу, розвитку навичок співпраці, емпатії, відповідальності, впевненості в собі, поваги до інших.

Сам процес взаємодії з місцевою владою та громадянським суспільством – важливий елемент практичного досвіду участі в демократичному процесі як для учнів, так і для вчителів, батьків, представників громади.

Відтак дуже важливо, щоби співпраця між школою та громадою опиралася на принципи демократії, рівності, поваги до прав людини, а не обмежувалася проведенням спільних заходів.

У рамках партнерської взаємодії з громадою школам варто:

Принципи

- **формувати сталі рівноправні партнерства** (укладати договори про взаємовигідну співпрацю, будувати спільні плани та реалізовувати спільні громадські проекти /заходи/акції);
- **використовувати спільно освітній потенціал та ресурси** одне одного з метою формування громадянських компетентностей учнів.
- разом **брати участь у громадському житті**.

Пропозиції практичних дій

Взаємодія з громадськими організаціями

- організовувати ярмарки громадських організацій у школі, навчати, як аналізувати інформацію про громадські організації;
- проходити навчання в громадських організаціях / брати участь у тренінгах, організованих неурядовими організаціями;
- створювати власні громадські організації при школі;
- брати участь у діяльності громадських організацій (залучаючи вчителів як експертів та учнів як волонтерів);
- запрошувати волонтерів з громадських організацій для урізноманітнення навчально-виховного процесу.

Взаємодія з органами місцевого самоврядування

- брати участь у програмах органів місцевого самоврядування, конкурсах проектів, стажуваннях;
- співпрацювати з метою вивчення того, як працює система влади (ініціювати екскурсії, дні відкритих дверей);
- брати участь у формуванні місцевого бюджету; у роботі профільних комітетів місцевих рад, долучатися до консультацій про планування в громаді, до прийняття рішень у громаді через молодіжні ради;
- інформувати громаду про потреби та успіхи школи;
- ініціювати шкільні звернення до міського голови чи голови об'єднаної територіальної громади;
- відкрити на базі школи комунальний молодіжний центр;
- ініціювати спільні заходи з участі в громадському житті (проекти, свята, ярмарки, благоустрій).

**Взаємодія з
представниками
бізнесу**

- брати участь у програмах стажування й навчання на підприємствах з метою профорієнтації випускників;
- організувати навчальні візити на підприємства;
- запрошувати підприємців для викладання, проведення майстер-класів із започаткування власної справи тощо;
- проводити тренінги для підприємців (з прав дитини, прав людини, демократичного громадянства тощо);
- проводити спільні заходи та соціальні кампанії, організувати соціологічні опитування й брати в них участь;
- допомагати реалізовувати програми з соціальної відповідальності бізнесу.

Додаток 4:

«ДОБРІ ПРАКТИКИ» - ДЛЯ ЧОГО І ЯК ПИСАТИ ПРО СВОЇ УСПІХИ

Ми звикли проводити аналіз помилок – в тому числі й у школі, наприклад, після контрольної роботи. Але так само варто відмічати й аналізувати наші успіхи. Уже під час проміжного моніторингу впровадження змін у школі ви побачите позитивні зрушення у певних стандартах. Спробуйте подумати, чому саме у цих сферах відбулися найпомітніші позитивні процеси? Як вдалося їх започаткувати і що ви робите, щоб їх підтримати? Які виклики постали перед вами і як ви їх подолали? Адже досвід вашої школи, з одного боку, унікальний, а з іншого – дуже важливий і для інших шкіл.

Приклади успіхів надихають і показують, що демократичні зміни в українських школах можливі. Європейський центр ім. Вергеланда збиратиме та публікуватиме добрі практики шкіл з тим, щоб ці успішні історії могли стати моделями для позитивних змін у інших навчальних закладах нашої країни. Нижче пропонуємо вам план опису історії успіху, який ми використовуємо в Програмі «Демократична школа». Успіхів!

ІСТОРІЯ УСПІХУ

Школа:

- 1. Назва історії успіху** (або добра практика у рамках тематики «демократія та права людини в школі»)
- 2. Цитата(и) дітей, батьків, вчителів, яких стосується історія успіху.**
- 3. Що ви хотіли змінити у школі?**
  - чому виникла потреба у змінах (опис проблемної ситуації);
  - вплив проблемної ситуації на школу в цілому;
  - як ви дійшли до рішення щодо необхідності покращення ситуації.
- 4. Демократичні перетворення в школі, яких ви планували досягнути** (мета):
опис бажаних результатів (наприклад, знизити рівень булінгу в школі).
- 5. Що було зроблено для здійснення демократичних перетворень в школі?**
  - який спосіб рішення проблеми чи покращення ситуації ви обрали (напр., запровадження процедури вирішення конфліктних ситуацій в школі та проведення тренінгів і навчань із прав людини, викоринення мови ворожнечі онлайн тощо)?

- опишіть процес здійснення демократичних перетворень в школі: які конкретні заходи були здійснені з цією метою? які проекти реалізовані?
- які труднощі виникали під час вирішення ситуації; як ці труднощі були подолані?

6. Результати:

- яких результатів вдалося досягти в процесі демократичних перетворень?
- хто виграв від змін, що сталися, і чому?
- як зміни в школі вплинули на адміністрацію школи, вчителів, дітей, батьків?
- що б сталося, якщо зміни не були зроблені?
- **детальний опис результатів.** *Важливо! Там де можливо використовуйте цифри. Наприклад, в реалізації шкільної ініціативи з інтеграції ОДГ/ОПЛ взяли участь 10 вчителів. Вони інтегрували теми в навчальну програму 10 предметів для 8-11 класів (перерахуйте які предмети, які теми включені та кількість передбачених годин). Заняттями охоплено 300 учнів. Надайте приклад як викладання ОДГ/ОПЛ вплинуло на учнів, можливо змінилася їх поведінка (як?), можливо вони стали більш активними в шкільному житті, які компетентності вони (вчителі, батьки) розвинули – наприклад, критичне мислення, можливо самі учні ініціювали шкільні проекти або зміни?*

7. Висновки:

- що нового шкільна громада дізналась в ході реалізації демократичних перетворень;
- чого школа не очікувала до моменту початку реалізації Програми;
- що не вдалося досягнути і над чим школа планує продовжувати працювати;
- які рекомендації ви хотіли б надати іншим школам.

Поради:

- Опис історії успіху не має перевищувати 1500 слів.
- Заголовки мають бути короткими та простими.
- Додайте до тексту фотографії, які ілюструють ваші дії або результати.

Європейський центр ім. Вергеланда – експертний центр, створений у 2008 році у м. Осло з метою практичної реалізації політики Ради Європи у сфері освіти для демократичного громадянства, прав людини та міжкультурного діалогу. Центр реалізовує проекти у майже 30 країнах-членах Ради Європи.

Всеукраїнська програма освіти для демократичного громадянства «Демократична школа» реалізовується Європейським центром ім. Вергеланда та Міністерством освіти і науки України за співпраці з Радою Європи з метою поглиблення культури демократії та розвитку громадянських компетентностей у школі. Програма фінансується Міністерством закордонних справ Норвегії.

Веб-сторінка Програми:

<http://ukr.theewc.org/ua>

Сторінка Програми у Facebook

www.facebook.com/schoolsfordemocracy